

29. Dünya Şehircilik Günü Kolokyumu'nun Ardından: Türkiye'de Mekan Çalışmaları "Riskler ve Fırsatlar"ın Peşinden Giderken "Toplumsal Adalet, Eşitsizlik ve İktidar" Nereye Düşer?

Ayten ALKAN

David Harvey 1968 yılında planlamanın çoğu zaman "status quo'dan bir ideal" ürettiğini söylüyordu. 1973'te yayınlanan ve "pozitivist devrim" in etkisi altındaki coğrafya disiplininin gelişiminde köktenci bir dönüm noktası olarak değerlendirilen Social Justice and the City (Toplumsal Adalet ve Kent) adlı kitabında da' 1960' ların temel kent planlama hatasının "varolan eğilimleri korumak ve kolaylaştırmak" olduğunu belirtiyordu.

Henri Lefebvre'in, "mekanın toplumsal olarak üretildiği"ni dile getirip (Lefebvre, 1973) bunu gözardı eden klasik kent planlamasının mekanı "saf, apolitik, yansız, bilimsel ve masum bir çalışma nesnesi" olarak görmesini kuramsal değil de "ideolojik" bir yaklaşım olarak değerlendirmesinin üzerinden de 30 yılı aşkın bir zaman geçti. Kasten "ideoloji" kavramını kullanmasının nedeni çok açıktı:

"Mekan, ideoloji ya da siyasetten arındırılmış bilimsel bir nesne değildir; her zaman politik ve stratejik olmuştur. (...) Mekan elbette tarihsel ve doğal unsurlarla biçimlendirilmiştir, ama bunun kendisi politik bir süreç olmuştur. (...) Bir mekan ideolojisi vardır. Neden? Çünkü saf biçiminde türdeş ve tümüyle nesnel görünen mekan toplumsal bir üründür. (...)

Mekan, başka herşey gibi, sözcüğün klasik anlamında, tarihsel bir üründür. Dolayısıyla mekânın bilimi, türlü düzeylerde değerlendirilmelidir: biçimsel mekânın bilimi olarak görülebilir –bu durumda matematiğe yakındır; yapı yoğunluğu, ağ (network) çözümlemesi, eleştirel yol analizi, program değerlendirmesi ve gözden geçirme teknikleri gibi kavramları kullanan bir bilim. Ne var ki bilim, salt bu düzeyde konumlandırılmaz; biçimsellikte yetinemez. Eleştirel çözümleme verilen bir mekânın nasıl ve hangi stratejiye göre üretilmiş olduğunu tanımlar. Ve son olarak, verilen bir mekânın içerdiklerini, bir başka deyişle bu mekânı kullanan insanları, belki de o mekânın fiziksel biçimine ya da işlevine karşı durmuş insanları dikkate alan bir bilimsel çalışma alanı vardır." (Lefebvre, 1976) (vurgular bana ait)

Lefebvre'in "ideoloji"ye yaptığı vurguyla Manuel Castells'in yine aynı yıllarda bir "mit"ten bahsedip (1977: 73-86) bu miti, mekânın "belli bir tarihsellikte inşa edilmiş toplumsal ilişkiler bağlamında çözümleniyor olması"yla ilişkilendirmesi elbette rastlantısal değildir. Harvey ve Lefebvre gibi Castells'in de La Question Urbaine' de (Kent Sorunsalı) (1972) karşı durduğu -daha ölçülü bir

¹ Kitabın 1988 baskısına yazdığı Önsöz'de Katznelson, Harvey'in, aslında, coğrafya disiplininin dar-biçimsel (morfolojik) niteliğini, "gerçek"i ve "değer"i köktenci biçimde ayırmasını, veri ve ölçüm sorunları konusundaki "saplantısı" nı reddettiğini vurgular ve Social Justice and the City'yi, "sınırları, kategorileri ve geleneksel kentbilimin kendinden emin duruşunu yikan, büyük bir olasılıkla yayımlayabileceğinden çok daha fazla soruyu ortaya atan bir çalışma" olarak niteler. Bir anlamda Harvey'in de istediği buydu: coğrafya disiplininin kapsadığı alanın sınırlarını genişletip (topluma yönelik bir bakış açısı sağlayacak kapsam ve niteliğe kavuşturmak) sorulduğu soruları değiştirmek (bildik "mekan nedir?" sorusunun yerine "farklı insan pratikleri nasıl farklı mekansal oluşumlar yaratır?" sorusunu koymak).

Dr. Arş.Gör.
AÜ. Siyasal Bilgiler
Fakültesi, Kamu
Yönetimi Böl. Kent
ve Çevre Bilimleri
Ana Bilim Dalı

PLANLAMA
2006/1

anlatımla yetinemediği- bir gelenek, o geleneğin varsayılan "masumiyeti" ve yine o geleneğin yerleştirdiği sınırlı (dolayısıyla çoğu kez "yanıltıcı") algılama biçimlerini:

"Bu çalışmanın [La Question Urbaine] temel amacı; toplumsal bilimlerin, teknokrasinin ve kitlesel medyanın kentsel sorunları algılayışının geleneksel kategorilerini eleştirirken, yeni araştırma araçları geliştirebilmeğidir. Bu, olabildiğince katı bir eleştirelilik: bir yandan belli ülkelerdeki kent toplumbilimi literatürünün belli izlekler etrafında değerlendirilmesine yaslanırken, bir yandan da bu kategorilerin, toplumsal olarak baskın çıkarlar doğrultusunda kimi soruları "yersiz"leştirme ve gerçeklik kavrayışımızı çarpıtma mekanizmalarını açığa çıkarmayı deniyor. (...) Bu çalışma, doğrudan doğruya gerçeklere ulaşmayı deneyen bir ilk ampirik araştırmalar döneminin akışında ortaya çıkan çok sayıdaki yanıtlanmamış soruya bir araştırmacının tepkisi olarak değerlendirilebilir. Deneyim göstermiştir ki bu tür bir yaklaşım, araştırma süreçlerinin kendisinde çarpıtıcı etkiler yaratan entelektüel çerçevelerin hapishanesi haline gelmiştir. Örneğin, mekânı fiziksel olarak verili değerlendirmek, yansız bir çıkış noktası değildir: bizi, toplumsal davranışın belli bir fiziksel çevreye verilen tepkilerle belirlendiğini varsayan organist ve mekanistik bir bakış açısıyla ilişkilendirir. Bu durumda gereksinim duyduğumuz, kentsel-toplumsal bilimleri, çarpıtıcı ideolojik mekanizmaları soruşturacak biçimde eleştirel bir bakış açısıyla gözden geçirmektir." (1977: vii-viii) (vurgular bana ait)

Mekan ve kent çalışmalarında -Althusser'den ödünç alınmış bir anlatımla- "epistemolojik bir kopuş" yaratan bu çalışmaların Türkiye'nin Mimarlık Fakülteleri'nde, Kent ve Çevre Bilimleri Anabilim dallarında, dahası Sosyoloji Bölümleri'nde yaygın olarak okutulduğunu biliyoruz. Peki nasıl olup da bir yandan ağır bir mekan fetişizmi/teknisizmi, bir yandan da sorgulanmaya teşne olunmayan bir serbest piyasa dili, alandaki

akademik, disiplinler ve / ya da mesleki çalışmaların bir prizması olarak pekala nitelenebilecek bir bilimsel toplantıda büyük ölçüde hakim olabilir? Yanıtını bulmakta zorlandığım soru bu... Belki de "riskleri ve fırsatları" değerlendiren bir "gerçekçilik"le "toplumsal adaleti, eşitsizlikleri ve iktidar ilişkileri"ni dert edinen bir "naiflik ve demodelik" arasındaki uçurumun yuttuğu bir yanıtıdır bu...

Bu "eleştirel değerlendirme yazısı", o uçuruma bakıyor; yoksa gelenekselleşmiş Dünya Şehircilik Günü Kolokyumlarının içeriği, yaslandığı hakim kuramsal yaklaşımlar, sorduğu temel sorular, yöneldeği başlıca sorunsallar ve -aslında bütün bunları içerecek biçimde- epistemolojik çerçeveye açısından nereden nereye geldiği, ne gibi dönüş noktalarından geçtiği, nasıl bir "ilerleme" kaydettiğini amaçlamıyor (bunun için ne yeterli birikime, ne buna elverecek yaşa sahibim; daha da önemlisi, bu tür bir geniş kapsamlı değerlendirme herhalde ancak kolektif olarak yürütülebilecek bir tartışma alanının oluşmasıyla olanaklı: gördüğümüz şeylerin baktığımız yerler ve ardında durduğumuz pencerelerle birebir ilişkili olduğunu unutmaya- rak ve o yerlerle pencelerle apaçık tanımlayarak, "itiraf" ederek...). Hedef, 29. Kolokiyumu, düzenleyenleri, tek tek bildirileri, bildiri sunanları yargılamak, böyle bir tekilliğe ve kişiselliğe girmek de değil... Bu yazı, yalnızca içinde bulunulan moment üzerine, 29. Kolokiyum'un fotoğrafına bakarak soru(n)lar tanımlamaya, belli "endişeler"² dillendirmeye çalışıyor.

Planlama ve Şehircilikle Piyasamın Tehlikeli Dansı...

İstanbul'da üç gün (7-9 Kasım 2005) süren Kolokiyum'dan yaklaşık bir hafta sonra bir grup yüksek lisans öğrencisinden basılı Kolokiyum programı üzerinde birkaç dakikalığına zihinsel mesai harcamalarını istediğimde, ilk tepkileri, programın altbaşlığının yanı sıra bildiri başlıklarının da fazlasıyla "ekonomi koktuğu"nu söylemek oldu. "Hangi ekonomi?" diye kendilerine sorulduğunda, "piyasa ekonomisi" dediler. Gerçekten de bildiri başlıklarına şöyle bir göz atıldığında bile insan

² Zor, "bilimsel" görünmeyen sözcükleri, ifadeleri "bilimsel" olması gereken bir metinde tırnak içine almadan kullanmak; yaşanılmı, bireysel duruşlarımızla bilim arasında zihinsel olarak koyduğumuz (koyduğumuzu sandığımız) mesafeleri kapatmamış olmaktadır... Öyle bir yanıtımızdandır daha doğrusu... Yanılsama olduğunu düşündüğümüzden bir dipnota da "bilimsellik" in tırnak içine atışış...

bu keskin kokuyu alabiliyor: "riskler ve fırsatlar, fırsatlar ve tehditler, büyük bölgesel projeler, sektörel öncelikler, hedonik fiyat analizi ...". Bir şehircilik kolokyumunun altbaşlığı "riskler ve fırsatlar" olduğunda, elbette "kentler arası rekabetin artışı" (agk.: xv), "her türlü hizmet için üs olmaya yönelik stratejik öneme sahip projeler" (agk.: 13), "mekanın niteliğini artırıcı rekabetçi yatırımlar" (agk.: 25), "yeni liberal politikaları uygulayabilme ve ekonomik anlamda dünya ile bütünleşebilme becerisi" (agk.: 59), "[turizm sektöründe] dünya çapında kazanılan yarışabilirlik, ekonomik kalkınma, istihdam artışı, sektör kırıl-ganlığı azaltımı..." (agk.: 75), "sanayi dallarının küreselleşme sürecinde verimli üretim stratejilerinin nasıl planlanabileceği" (agk.: 85), "kültürel potansiyelleri değerlendirme yolları ve kültürel çeşitliliğin kentsel gelişme stratejilerinde kullanımı" (agk.: 421) ... da pekala araştırma sorun-salları için uygun çıkış noktaları oluşturabiliyor. Piyasa ekonomisi pratiği ve ideolojisinin üretiler dolaşma soktuğu bir dili kullanmak, kuşkusuz, akademiyle "dışarı"nsı", bilimsel bilgi üretimiyle pratik, kuramla uygulama arasında ortaya çıkması kaçınılmaz bazı sorunların üstesinden gelmede meşru bir nitelik kazanabilir: Siyasi iradeyi bir planlama uygulamasının gerekliliğine ikna etmede, bir holdingi kamu yararına çevresel önlemler almaya yönlendirmede, ekonomik karar alıcıların toplumsal adalete ilişkin düzenlemeler yapmasını gerekçelendirmede... pekala ekonomik verimlilik, kalkınma, küreselleşme, karlılık, rekabet... jargonu ve argümanları kullanılabilir... Ne ki "bilimsel" bildirimlerde, bir şehircilik kolokyu-munda, bir başka deyişle "akademik" etkinliğin bileşenlerinde bu dilin mesafesizce kullanımı, tam da sözüntü ettiğimiz akademiyle "dışarı"nsı", bilimsel bilgi üretimiyle pratik, kuramla uygulama arasındaki niteliksel ayrımların giderek daralıp ortadan kalktığını bütün ürktüçülüğüyle yüzümüze çarpıyor.

Kullanılan, liberal ekonomi fetişisti bir dil olduğunda, birbirine bağlı iki "bilimsel hat"ın imkan ufukları da beliriverir: Birincisi, kentin

de mekânın da toplumsallık formasyonlarının da tarihselliğini gözden kaçırmak, dolayısıyla mevcutu tanırsallaştırmak, ezeli ve ebediymiş-çesine, bir alternatifi yokmuşçasına kendi içinde kendi üzerine kapatarak ele almak, çözümlenmek.³ İkincisi de bu kendi içine ve üzerine kapatmada iktidarı, eşitsizliği, adaletsizliği doğallaştırıp olağanlaştırmak, bu olağanlaştırmayı da çoğu durumda "yok sayma" yeğlemesiyle (nasıl denir, "verili" olanlar...) gizlemek...

"... Türkiye'deki yabancı sermayeli firmaların sayısı 29 kat artmıştır. Buna rağmen, bu artış diğer gelişmekte olan ülkelerle karşılaştırıldığında beklenenin altındadır. ..." saptamasıyla yola çıkarak bu iki hattı mükemmelen önmüze seren bir bildiriye (Berköz ve Eyüboğlu, 2005) sunanlar, işletme disiplininin gelmiyorlar (gerçi başbakanlıkla pazarlamacığın birbirine karşıtuğ) böyle bir konjokttürde "ne farkeder" diye de sorulabilir elbet...). İddiaları, "gelişmekte olan ülkelerde yabancı sermaye[nin] istihdam yaratma, yeni teknoloji transferi, sermaye girişi, üretim ve ihracat hacminin artışı'nı sağlayarak ekonomik büyümeyi hızlandır[diğil]" (s.180). Bu temel iddi-adan yola çıkarak, "1950'lerden itibaren yabancı sermayenin ekonomik kalkınmaya olan katkısının bilincindeki Türk politika üreticileri[nin] yabancı sermaye girişini teşvik etme yolunda adımlar attı[kları]" (s.181), fakat özellikle 1980'lerde yapılan düzenlemelere karşın, yabancı sermayeli firmaların sayısındaki artışın "beklenenin altında" olduğu. "1990'ların başlarından itibaren Orta Asya Türki Cumhuriyetleri'nde ve de Ukrayna ile Rusya Federasyonu'nda yeni fırsatlar ortaya çıkışı gibi nedenlerle Türkiye'nin dışa yönelik yöneliminin sürebilmesi için bölgesel hedef de-ğişikliklerini sağlaması gerek"liliğini önerir (s.180) bu çerçevede, İstanbul metropoliten alanının "konumu itibariyle, Balkanlar'dan Orta Asya'ya kadar uzanan bölgesinin zengin hammadde kay-naklarının dünya pazarlarına eriştirilmesinde, başka bir deyişle üretim ve tüketimin koordine edilmesinde önemli bir role sahip" olduğu (s.199) temel önermesini ortaya koyuyorlar.

**Kullanılan,
liberal
ekonomi
fetişisti bir
dil oldu-
ğunda,
birbirine
bağlı iki
"bilimsel
hat"ın
imkan
ufukları da
beliriverir.**

³ Oysa, yalnızca bundan 19 yıl önce, 10. Şehircilik Günü Kolokyumu'nda Türkiye'nin önde gelen kentbilimcilerinden İlhan Tekeli'yi değil mi, "planlama düşüncesi temelde kaderine razı olmağa karşı çıkışa dayanıyor" deyiş disiplinin belki de en temel ilkesinin altını çiziyor?...

Geçtiğimiz 15 yılda “İstanbul’u nasıl pazarlamalı?” gibi bir sorunun kazandırdığı bir meşruiyet alanı bu; genel olarak kentsel mekan, özel olarak da İstanbul’u böyle bir çerçevede anlamak gerekiyor: firmaların yer seçimi dağılımları ve özelliklerini incelemek, son dağılımı haritalarını çıkarmak... Bu çerçeveye; metropoliten alan boyunca iki paralel otoyolun ulaşımına açılması, özel oto sahipliğinin artması, çevre alanlardaki arazi değerlerinin düşük olması, İstanbul’un ülke ekonomisi içindeki “dominant” yeri, 24 Ocak kararları, İran-Irak Savaşı, Beyrut’un Ortadoğu’nun finans merkezi olmaktan çıkışı, ... ancak yabancı sermayeyi çekici etkiler yaratmaları ölçüsü ve ekseninde yerleşiyor (s.187-8).

Ülke ekonomisi içindeki “dominant” yerin 1999 depreminde ne gibi can yakıcı sonuçlar üretmiş olduğunu analiz çevrimine almanın bir alemi yok burada. Ne de planlamanın diliyle “bize patates değil, otomobil lazım” ya da “gerekirse Çankaya’nın bahçesini fabrikaya ayırırım” gibi Türkiye’nin toprak kullanımı politikaları tarihinde uygun renklerde yerini almış kestirmeci “politik” dil arasındaki ayrımı sorgulanmamış... 24 Ocak kararlarıyla birlikte askeri yönetim döneminin, ranta dayalı haksız kazançların ağırlıklı olduğu, devletin toplumsal özelliğinin giderek eritildiği bir ekonomik düzenin temellerini atmış olduğunu, paradan para kazanma dönemini başlattığını, ücretlerin dondurulması politikasının yıllarca uygulandığını da unutturmak gerekiyor bu arada...

Bilimsel etkinliğin bir önkoşul olarak gerektirdiği, en genel anlamında, “eleştirellik”le böylesine mesafelenmek ile toplumsal asimetrisi yok saymaya ya da doğallaştırmaya yarayan bir “mekanı nesne(leştirme)” yeğemesinin el ele gitmesi kesinlikle rastlantısal değil. Kimbilir, belki de “mutlak mekan, herhangi bir dışsallıkla ilişkili olmaksızın, doğası gereği türdeş ve sabittir” diyen Newton’dan bu yana pek de fazla yol katedemedik...

“Mekânın Bilimi”ni Yapmanın Dayanılmaz Hafifliği...

“... Suça mekansal ve çevresel faktörlerin neden olduğu uzun zamandan beri tartışılmaktadır. ...” açılımlıyla yönelim buluyor bir alan araştırması (Ergun & Yirmibeşoğlu, 2005: 296). Evet... “çocuk suçlarına en çok hangi özelliğe sahip kent bölgelerinde rastlandığı” gibi toplumbilimsel çıkarımlara varan (Burgess & Bogue, 1964: 7) ve “insan çevrebilimi” adıyla da anılan ekolojik yaklaşımdan bu yana tartışılıyor mekansal ve çevresel etmenlerin toplumsal oluşumları belirlediği... 1920’ler Chicago’sundan bu yana (Yıl 1920’ler ve burası Chicago mu yoksa?)... Epey bir süredir de “mekan belirlemcilik” olarak eleştiriliyor bu yaklaşım ilgili yazında...⁴ İnsan etkinliklerinin salt mekan gibi bir “şey”in işlevi ya da etkisi olamayacağı, ya da salt “mekansal çevre”ye bir tepki olarak değerlendirilemeyeceğinin üzerinde ısrarla duruyor toplum ile mekan arasında anlamlı ilişkiler kurmaya çalışanlar, bir yandan mekanla ilgili disiplinlerin “toplumsal körlüğü”, öte yandan da toplumsal disiplinlerin “mekan körlüğü”nden sıyrılmaya çalışılanlar... Mekansallıkla toplumsallık, mekanla güç ve iktidar, coğrafyayla politika ve ideoloji, yapıyla eylem arasındaki kopukluğu, çok farklı bakış açılarında gidermeye çalışanların açtığı ufuklar oralara doğru bakmaktan kaçınılmayacak denli parlak⁵. Belki de o parlaklıktır gözleri kamaştırıp geçici olması umut edilecek bir körlük yaratan...

Meselenin bu yanı gözardı edildiğinde, “büyük şehirlerin kalabalığı ve kültürel farklılık büyük ve düzensiz ve güvensiz bir şehir gelişimini beraberinde getirmektedir” (Ergun & Yirmibeşoğlu, 2005: 295) gibi yeni-Malthuşçu bir iddianın yola çıkarak “haritalar çıkarmak” ve orada kalmak yeterli oluyor. Bu haritaların üzerinde; firmalar mekansal hareketlilikte bulunup yeni yer seçimleri yapıyor (Dalgakıran, 2005: 104), üst kademe hizmetler MIA’yı tercih ediyor (Berköz ve Eyüboğlu, 2005: 187), konut ve işyerleri yer

⁴ Tam da aynı konuda, bundan 25 yıl önce Tekeli’nin (1980: 321) “kent olgusunun, toplumsal normların dışına çıkışın temel nedeni gibi gösterilmesi ancak gerçek nedenleri tartışmaktan kaçınmanın ya da öne sürülen modelin yetersizliğini gizlemenin bir yolu olmaktadır” önermesini anımsamakta, bir kez anımsadıktan sonra da hiç unutmamakta yarar var...

⁵ Bu yazının girişinde sayılanlara (Castells, Harvey ve Lefebvre’in çalışmaları) ek olarak bazıları için bkz.: Bourdieu, 1977; Foucault, 1961; 1979; Giddens, 1984; Gottdiener, 1984; Keleş, 1978; Keskinok, 1997; Martindale: 1960; Şengül, 2001; Tekeli, 1982; Werlen, 1988. Bu çalışmaların dağıldığı yaklaşımlar ve temel sorunlar yapipazesi oldukça geniştir; birleştikleri noktaysa, mekânın yansızlığı, apolitikliği ve nesne(l)liğine getirdikleri eleştirinin bir uzantsı olarak toplumsal iktidar ve güç ilişkileriyle olan derlendiri.

seçiminde doğaya yakın olmak istiyor (Ergun & Yirmibeşoğlu, 2005: 298) ya da “yeni ulaşım olanakları” o olanakları kullanacak kenttaşlar için ne diyebileceğine bakmaya gerek görülmeğin “kent makroformu” üzerindeki etkileriyle sınırlandırılara değerlendirebiliyor (Öksüz, 2005)...

Bu Öklidyen-mekanistik mekan kavrayışında toplumsal-kültürel anlamlara dair ne vardır? Ya da başka türlü sormak gerekirse, toplumsal-kültürel anlamlar gibi maddi-olmayan “şey”leri iki boyutlu haritalara yerleştirmekle yetinerek, hangi soruları sormaktan kaçınabiliriz? Bazen söylenenlerden çok söylenmeyenler dehşet düşürür insanı. Ve bu söylemenin hangi “bilimsel yöntemler”le nasıl meşrulaştırılabildiği... “Açık kanım odur ki mekansal fetişizm ya da toplumsal dünyanın aşırı mekansallaştırılması, baskıcı söylem ve politikalara kapı aralar” diyen Werlen’i (1993: viii) anımsamakta yarar var herhalde... Ardından dönüp “alkolik evsizler, tinerçiler”i “marjinal gruplar” olarak nitелеmekte bir beis görmeyen, keza “vandalizm”i de “antisosyal bir kişilik bozukluğu”na göndermede bulunarak tanımlayan yaklaşımlara bakmak... Bu kişilik bozukluğudur ki yerel yönetim bütçelerine de ağır yükler getirmektedir zaten (Erkan, 2005: 309-10, 313)... Kriminolojinin, kalıtımın hijyeni ile modern psikiyatriye koşut olarak doğuşu tarihsel olarak bir rastlantı mıydı yoksa? Ve bütün bunlarla “mekansal kanunlar”ın keşfi macerasının başlaması arasında hiçbir bağlantı yok muydu gerçekten? O maceranın hala sekmeden sürdüğünü görünce insan... Üstelik bu maceranın sunduğu “mekansal argümanlar”ın, toplumsalı temsil etme ve yorumlama biçimlerinde, örneğin ırkçı ve cinsiyetçi açıklamalarla –niyetlenmiş olmasa da– nasıl uyum içinde bulunduğunu (Werlen, 1993: 5) farkedince... Mekansal nedensellik biyolojik nedensellik kuramları arasında epistemolojik bir yakınlık olduğundandır belki de...

Ne İlgisi Var Mekanla da Planlamayla da Cinsiyetin?!

“Cinsiyet ayrımcılığı ya da eşitsizliğiyle herşeyi bağlantılandırmak zorunda mısınız?.. Yani mekanla nasıl bir ilgisi var cinsiyetin? Ya da plan-

lamayla? Ya da kentle?..” Akademik, mesleki ve / ya da politik çalışmalarını cinsiyetler arası hiyerarşi, eşitsizlik, iktidar üzerine yoğunlaştıranların, geldikleri disiplinleri ya da uğraş verdikleri pratik alanları erillikten çıkarmak üzere çabalayanların sıkça karşılaştıkları soru türleridir bunlar. Öyle ya, erkek-egemenliği değiştirmiş (ataerki deyin diler-seniz, ya da patriyarka) ne oradadır ne burada, ne yerdedir ne gökte... Söz konusu olan, yukarıda tariflendiği üzere “toplumsal-körtü” olma geleneğinin hala büyük ölçüde kırılmadığı bir alansa çok daha şiddetli oluyor bu gibi soruların şaşkınlığı, yüklenicileri kabullenememe isteği de... Öyle ya, şehir planları mekan planları, cinsiyet eşitsizlikleriyse toplumsal olarak vardır... Ya da zaten toplumsal olan mekanla yansır, mekan ne yaparın?!

Bu eleştiri yazısını kaleme alan kişi olarak benim de 29. Dünya Şehircilik Günü Kolokyumu’ndaki ortak bildirilerden birinin altında imzam var (Tokman & Alkan, 2005: 467-78)⁶. Geniş kapsamlı (çok-katımlı) akademik etkinliklerde aşağı yukarı bir on yıldır alışık olduğumuz üzere bir oturumu bile “kapatamamışız”!.. Yalnızca bu tür toplantılarda değil, meseleye yer veren raporlarda, kitaplarda ve dahası örgütsel yapılarda alışkın olduğumuz kalıp “çocuklar, yaşlılar, engelliler ve kadınlar” tarzı bir şeydir. İyi niyetli gibi görünen (“yer ayırıyoruz işte, bir köşecik, orada kendi kendinize konuşun...”) bu kategorileştirme gerçekte cinsiyetçi ideolojinin belli başlı araçlarından birkaçına birden işaret eder: “asıl ve sorunsuz özne”nin dışında kalan, “normdan sapan herkes”in bir bileşeni olarak tanımlama, “sorunlu özne” durumunda görme (Sancar Üşür, 1998: 535-6), ikincilleştirme, kıyaya itme... Eh, insan bazen de “ne olacağım” değil de “neydim” demeli, bir mücadelenin katettiği mesafeleri dönüp değerlendirmeli, bir zamanlar o “ikincil yerler”in bile kendine açılmadığını anımsamalı. Nitekim, 63 bildirinin sunulduğu Kolokyum’da bir oturum bile oluşturamamışız, ikincilleşememiş bile!.. Bu elbette, kolokyumu düzenleyenlerin kabahati değil; Türkiye’de kent/ mekan çalışmaları alanının hala ne denli cinsiyet-körtü olduğunun bir göstergesi.

Öyle ya,
erkek-
egemenliği
değidimiz
ne ora-
dadır ne
burada, ne
yerdedir
ne gökte...

⁶ Belirmeliyim ki, burada, okuduğumuz yazıda dile getirilen görüşlerin sorumluluğu tümüyle ve yalnızca bana aittir.

İyimser bir yaklaşım, cinsler arası eşitlik bakış açısının başka bütün araştırma konularına yedirilmiş olduğu, bir başka deyişle bizim "toplumsal cinsiyetin ana politikalara / kurumsal yapılara / araştırma konu ve yöntemlerine yerleştirilmesi (gender-mainstreaming)" dediğimiz sürecin⁷ başlamış ve tamamlanmış olduğu, dolayısıyla ayrı bir kategorizasyona gerek kalmadığı olabildi. Norveç'te, 1975 yılından bu yana bulunan Eşit Statü için Yerel Komiteler'in başına gelen gibi yani... Bu komiteler kendi topluluklarının cinsler arası eşitlik yönünde ilerleme kaydetmesini sağlamaya çalışırlar. Son yıllarda yapılan kimi çalışmalar birkaç istisna dışında bu Komitelerinin marjinalleşme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Ev var ki bu eğilim bir gerileme olarak değil, tam tersine bir ilerleme olarak değerlendirilmektedir: bu tür ayrı birimler yerine, cinsler arası eşitlik ile ilgili konuları belediye meclislerinin ve karar alma forumlarının genel çerçevesiyle ve işleyişiyle bütünleştirme yönünde artan bir eğilim vardır. Bu gelişmeye koşut olarak, yerel komitelerin sayısı da giderek azalmaktadır. Elbette, hayal kurmanın sonu yok... "Kentsel Planlamada Güncel Kurumsal Yaklaşımlar ve Stratejiler" (Polat, 2005: 378-90) gibi iddialı bir başlık taşıyan bildiri metnine bile baktığımızda, çoğaltıcı planlamadan müzakereci planlamaya değin birçok kavramı görüyoruz da görülmemekten hala yorulmuyoruz. 1970'lerin ortalarından bu yana kayda değer bir birikim edinmiş olan "feminist coğrafya" akımı, "kadınlar ve planlama" hareketi, geleneksel disiplinler iddia ve yönelimlere getirdikleri köktenci eleştiriler, cinsiyet asimetrisini temel bağlam olarak alıp mekana ve kente odaklanan yüzlerce araştırma⁸ böylesine mi görülmezdi diye sormadan edemiyor insan kendine... Gerçekte, bu da bir başka "tartışamama alanı"na işaret ediyor. Bunun kırılabilmesi içinse tam da "bu sizin uzmanlık alanınız, bir yeriniz, köşeniz

var, oraya girmek haddimiz değil" alçakgönüllülüğünden sıyrılmak, cehenneme giden yolu iyiniyet taşlarıyla döşeli olduğunu unutmamak...

Söz konusu bildirinin (Tokman & Alkan) sunulduğu oturum, konuyla ilgili canlı bir tartışmayla bile sonuçlanamadı ne yazık ki. Oturumun sayın başkanı, değerlendirme konuşmasını yaparken, biz bildirimizi sunarken dinleyicileri saydığını, 38 kadın 23 erkek olduğunu saptadığını söyledi; yine salondaki bir dinleyici Türkiye'de Şehir ve Bölge Planlama ile Mimarlık bölümleri öğrencilerinin çoğunluğunu kızların oluşturduğunu, dolayısıyla zaman içinde belki bizim gösterdiğimiz gibi ayrı bir değerlendirme, önerdiğimiz gibi özgül düzenlemelere gerek kalmayacağını belirtti. Eh, bu da bir umuttur elbette, basit bir gerçekliği unutsak: dünya ve bu arada Türkiye nüfusunun yarıdan fazlasının kadın olduğunu ve cinsler arası eşitsizlik ve iktidar meselesinin sayılarla hiçbir ilgisi bulunmadığını...

Bu arada, yine aynı oturum sonunda sanırım benimle aşağı yukarı aynı rahatsızlıkları paylaştan bir dinleyicinin "kolojiyum sırasında çok az eleştirel bildiri dinledim, bu oturumda tür kadınları biri de engellileri dert edenin iki sunuş dinlenimin kendisini sevindirdiği"ni dile getirmesini, yine bir kadın katılımcının araştırmamızla ilgili ayrıntıları öğrenmek istemesi, izleyen oturum sırasında⁹ hem oturum başkanının hem de bildiri sahipleri ve izleyicilerden bazıların konunun önemine vurgu yapmasını, bir bildiri sahibinin (Sinemilioğlu, 2005) kendine Diyarbakır'da kurulan ve ciddi bir toplumsal gereksinimi karşılayan çamaşır evlerini konu edinmesini, yine bir başka bildiri (Özdemir, 2005: 445) özgün bir planlama deneyiminin kadınların yaşamında ne gibi değişiklikler yarattığının da dikkate alınması nazar boncukları olarak anmalı...

⁷ Toplumsal cinsiyetin ana politikalara yerleştirilmesi, "bir yer ayırma"nın bir adım ilerisi olarak görülebilir. Bu bir adım ötedeki net farklılık, Mitchell ve Oakley'in (1984:17,20) işaret ettiği, harita yapımında "arazide dolaşmak" ile "çizim tahtasına geri dönmek" arasındaki ayrım benzer. Bundan böyle, dünyayı, kadınları da içine alacak bir bakış açısından yeniden yorumlamak, kadınları "katmak" değil, bakış açısını "yeniden kurmak" söz konusudur.

⁸ Yalnızca bazıları için bkz: Alkan, 1999, 2000, 2005; Andrew & Moore Milroy, 1988; Ardener, 1981; Ayata & Ayata, 1996; Beall, 1996; Blunt & Rose, 1994; Boles, 1986; Bowlby, Ford & Mackenzie, 1981; Bruegal, 1973; Burnett, 1973; Christophersen, 1989; Ecevit, 1995; Enju & Save, 1974; Garber & Turner, 1995; Greed, 1994; Hamford, 1996; Hayden, 1982; Hayford, 1974; Kayastı, 1996; Kümbetoğlu, 2001; Loyd, 1975; Mackenzie & Rose, 1983; Mackenzie, 1986, 1989a, 1989b; Markusen, 1980; Matix, 1984; Mazey & Lee, 1983; McDowell, 1989, 1993, 1997; Momsen & Townsend, 1987; Monk & Hanson, 1982; Özgül, 1998; Radokı, 1996; Rose, 1993a, 1993b; Sanderecock & Forsyth, 1992; Short, 1999; Takmaz Nişancıoğlu, 1996; Tivers, 1978; Wekerle, Peterson & Morley, 1980; Wedel, 2001; WGSGBIG, 1984; White, 1999; Zelinsky, Monk & Hanson, 1982.

⁹ Fulin Bölén'in oturum başkanlığında "Toplumsal Kurumsal Organizasyon ve Çok Paydaşlı Yönetim" oturumu (8 Kasım 2005)

Sonsöz Yerine...

Bu, "sonsöz"ün söylenebileceği bir nokta değil. Gerçekte, son söz'ün söylenmesi toplumsal bilimler ve disiplinlerin hiçbir alanında olanaklı değil. Tipki mekânın ve toplumsallığın biçimlenmesi, yeniden ve yeniden biçimlenmesinde "kıyamet"e değin bir son nokta olamayacağı gibi. Durduğum yerden ve baktığım pencereden çekmeye çalıştığım fotoğrafı "kıyamet alametleri"nden sayasım gelmiyor. Bu yüzdendir ki, "son söz"ü Ten ve Taş arasındaki değişken ilişkiler üzerinden insan yerleşimlerinin tarihini okuyup belki de hep parçalanmamız ve parçalamamız gerektiğini –yeniden yeni ve başka bir bütün kurabilmek üzere- bize anımsatan Richard Sennett'ye bırakıyorum; "şehir" sözcüğü yerine "şehir çalışmaları"nı, "mekan" sözcüğü yerine "alan"ı koymayı önererek:

"Mekanları insanın kendi suretine uygun olarak tutarlı ve bütün hale getirilen şehir bir iktidar yeri hizmeti görmüştür. Şehir ayrıca bu başat imgerelerde çatlakların başgösterdiği mekan da olmuştur. Şehir birbirlerinden farklı insanları bir araya getirir, toplumsal hayatın karmaşıklığını yoğunlaştırır, insanları birbirine yabancı olarak sunar. Kent deneyiminin bütün bu yönleri –farklılık, karmaşıklık, yabancılık- tahakküme direnme imkanı verirler. Bu sarp ve çetin kent coğrafyası belli bir ahlaki vaaite bulunur. Kendilerini Cennet Bahçesi'nden sürülmüş kişiler olarak kabul edenlere bir yuva olabilir." (Sennett, 1994 –çev.2002: 20)

Kaynakça

ALKAN, Ayten (1999) Toplumsal Cinsiyet ve Kent Planlaması, SBF Dergisi 54-4 (Ekim-Aralık) 1-29.
----- (2000) "Özel Alan - Kamusal Alan" Ayrıntının Feminist Eleştirisi Çerçevesinde Kentel Mekan, Kültür ve İletişim 3(1) Kış: 71-95.
----- (2005) Yerel Yönetimler ve Cinsiyet: Kadınların Kentte Görünmez Varlığı (Ankara: Dipnot)
ANDREW, Caroline & Beth MOORE MILROY (ed.) (1988) Life Spaces: Gender, Household, Employment (Vancouver: University of British Columbia Press)
ARDENER, Shirley (ed.) (1981) Women and Space: Ground Rules and Social Maps (London)
AYATA, Ayşe Güneş & Sencer AYATA (1996) Konut Alanları, Cemaat İlişkileri ve Kent Kültüründe

Kadınlar, Diğerlerinin Konut Sorunları (der.Emine M. Komut) (Ankara: TMMOB) 65-70.

BEALL, Jo (1996) Urban Governance: Why Gender Matters (UNDP, Gender in Development Monograph Series, No.1)

BERKÖZ, Lale ve Engin EYÜBOĞLU (2005) Yabancı Sermayeli Üretici Hizmet Firmalarının İstanbul'daki Mekansal Dağılımları, 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 29. Kolokyumu - Planlamada Yeni Politika ve Stratejiler: Riskler ve Fırsatlar İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü & TMMOB Şehir Plancıları Odası) 179-201

BLUNT, Alison & Gillian ROSE (ed) (1994) Writing Women and Space: Colonial and Post-Colonial Geographies (New York & London)

BOLES, J. (ed.) (1986) The Egalitarian City: Issues of Rights, Distribution, Access and Power (New York: Praeger)

BOURDIEU, Pierre (1977) Outline of a Theory of Practice (Cambridge Uni. Press)

BOWLBY, S., J. FOORD & Suzanne MACKENZIE (1981) Feminism and Geography, Area 13, 711-16

BURGESS, Ernest W., Donald J. BOGUE (1964) Research in Urban Society: A Long View, Contributions to Urban Sociology (ed. Ernest W. Burgess & Donald J. Bogue) (USA: University of Chicago Press) 1-14.

BURNETT, P. (1973) Social Change, the Status of Women and Models of City Form and Development, Antipode 5: 57-62

BRUEGAL, I. (1973) Cities, Women and Social Class: a Comment, Antipode 5: 62-3

CASTELLS, Manuel (1977) The Urban Question: A Marxist Approach (tr. Alan Sheridan) (London: Edward Arnold) [Orijinali: La Question Urbaine (1972) (Paris: François Maspero)]

CHRISTOPHERSON, Susan (1989) On Being Outside 'The Project', Antipode 21-2: 83-9

DALGAKIRAN, Ahu (2005) İzmir'de Tekstil ve Konfeksiyon Sektörü Özelinde Ticari Aktivitenin Değişen Coğrafyası (1980-2000) 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 29. Kolokyumu - Planlamada Yeni Politika ve Stratejiler: Riskler ve Fırsatlar İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü & TMMOB Şehir Plancıları Odası) 96-108.

ECEVİT, Yıldız (1995) Kentel Üretim Sürecinde Kadın Emeginin Konumu ve Değişen Biçimleri,

PLANLAMA
2006/1

1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar (der. Şirin Tekeli) (İstanbul: İletişim) 117-28.

ENJEU, C. & J. SAVE (1974) The City: Off Limits to Women, *Liberation* 18: 9-13

ERGUN, Nilgün & Funda YİRMİBEŞOĞLU (2005) İstanbul'da 2000-2004 Yılları Arasında Suçun Mekansal Dağılımı, 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 29. Kolokyumu - Planlamada Yeni Politika ve Stratejiler: Riskler ve Fırsatlar İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü & TMMOB Şehir Plancıları Odası) 295-308

ERKAN, Nilgün Çolpan (2005) Yaşam Kalitesini Etkileyen Bir Faktör: Kentsel Vandalizm, 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 29. Kolokyumu - Planlamada Yeni Politika ve Stratejiler: Riskler ve Fırsatlar İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü & TMMOB Şehir Plancıları Odası) 309-16

FOUCAULT, Michel (1961) Folie et Désasion (Paris: Plon) [(1992-3) Akıl ve Akıl Bozukluğu: Klasik Çağda Deliliğin Tarihi (çev. M. Ali Kılıçbay) (Ankara: İmge) C:1-3]

----- (1975) Surveillir et Punir (Paris: Plon) [(1992) Disiplin ve Ceza: Hapishanenin Doğuşu (çev. M. Ali Kılıçbay) (Ankara: İmge)]

GARBER, Judith A. & Robyne S. TURNER (1995) *Gender in Urban Research* (California: Sage)

GIDDENS, Anthony (1984) *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration* (Oxford: Blackwell)

GOTTDIENER, Mark (1984 – Türkçe çev. 2001) Mekan Kuramı Üzerine Tartışma: Kentsel Praksise Doğru (çev. Çağatay Keskinok) *Praxis* 5.2 (Kent ve Kapitalizm) (Bahar 2001) 248-70. [Orijinali: Smith, Michael Peter (ed.) (1984) *Cities in Transformation* (London: Sage) içinde]

GREED, Clara (1994) *Women and Planning* (London & New York: Routledge)

HAMFORD, Susan (1996) Spatial Divisions and Women's Initiatives in British Local Government, *Geoforum*, Vol.20, No.2: 161-4.

HARVEY, David (1973) *Social Justice and the City* (London: Edward Arnold) [(1996) *Sosyal Adalet ve Şehir* (çev. Mehmet Morali) İstanbul: Metis]

HAYDEN, Dolores (1982) *The Grand Domestic Revolution: a History of Feminist Designs for American Homes, Neighbourhoods and Cities* (Cambridge, Mass.: MIT Press)

HAYFORD, A. (1974) *The Geography of Women: A Historical Introduction*, *Antipode* 6: 1-19,

İTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü & TMMOB Şehir Plancıları Odası (2005) 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 29. Kolokyumu - Planlamada Yeni Politika ve Stratejiler: Riskler ve Fırsatlar (İstanbul)

KATZNELSON, Ira (1988) Preface, *Social Justice and the City* (David Harvey) (London: Edward Arnold)

KAYASÜ, Serap (1996) Kadın, Evde Üretim, Konut, Diğerleri'nin Konut Sorunları (der.Emine M. Komut) (Ankara: TMMOB) 140-145.

KELEŞ, Ruşen (1978) İdeolojiler, Kent Politikaları ve Üçüncü Dünya, *SBF Dergisi* C.31, S.1-4: 5-19

KESKİNOK, Çağatay (1997) *State and the (Re)Production of Urban Space* (Ankara: METU)

KÜMBETOĞLU, Belkıs (2001) Kentsel Alan ve Yerel Yönetimlerde Toplumsal Cinsiyet, Yerli Bir Feminizme Doğru (der. Aynur İlyasoğlu & Necla Akgökçe) (İstanbul: Sel) 259-82.

LEFEBVRE, Henri (1973) *La Production de l'Espace* (Paris: Editions Anthropos)

----- (1976) Reflections on the Politics of Space, *Antipode* 8/2: 30-7 [aynı makale Richard Peet (ed.) (1997) *Radical Geography: Alternative Viewpoints on Contemporary Social Issues* (London: Methuen & CO) 339-52]

LOYD, B. (1975) Women's Place, Men's Place, *Landscape* 20: 10-3

MACKENZIE, Suzanne & D. ROSE (1983) *Industrial Change, the Domestic Economy and Home Life, Redundant Spaces in Cities and Regions? Studies in Industrial Decline and Social Change* (ed. J. Anderson, S. Duncan & R. Hudson) (London: Academic Press) 155-99.

MACKENZIE, Suzanne (1986) *Women's Responses to Economic Structuring: Changing Gender, Changing Space, The Politics of Diversity: Feminism, Marxism and Canadian Society*, (ed. M. Barrett & R. Hamilton) (London: Verso)

----- (1989a) *Restructuring the Relations of Work and Life: Women as Environmental Actors, Feminism as Geographic Analysis, Remaking Human Geography* (ed. A. Kobayashi & S. Mackenzie) (London: Unwin Hyman) 40-61.

----- (1989b) *Women in the City, New Models in Geography - Vol. Two* (ed. Richard Peet & Nigel

Thrift (London: Unwin Hyman) 109-26 [Türkçesi için: (2002) Kentte Kadınlar, 20. Yüzyıl Kenti (der. & çev. B. Duru & A. Alkan) (Ankara: İmge) 249-84]

MARKUSEN, Ann (1980) City Spatial Structure, Women's Household Work and National Urban Policy, Signs: Journal of Women in Culture and Society 5, 3 (Supplement) 23-44.

MARTINDALE, Don (2000 – İng. orj. 1960) Önsöz, Şehir: Modern Kentin Oluşumu (Max Weber) (çev. Musa Ceylan) (İstanbul: Baktış) 5-71.

MATRIX (1984) Making Space: Women and the Man-Made Environment (London: Pluto Press)

MAZEY, M. & D. LEE (1983) Her Space, Her Place: A Geography of Women (Washington DC: Association of American Geographers)

MCDOWELL, Linda (1989) Women, Gender and the Organisation of Space, Horizons in Human Geography (ed. D. Gregory & R. Walford) (Macmillan) 136-51

----- (1993) Space, Place and Gender Relations, Progress in Human Geography 17 (2) 157-79

----- (1997) Capital Culture: Gender at Work in the City (London: Blackwell)

MITCHELL, Juliet & Ann OAKLEY (1984) Giriş, Kadın ve Eşitlik (der. Juliet Mitchell ve Ann Oakley) (çev. Fatmagül Berktaş) (İstanbul: Kaynak) 11-22

MOMSEN, Janet Henshall & Janet TOWNSEND (ed.) (1987) Geography of Gender in the Third World (London: Hutchinson)

MONK, J. & S. HANSON (1982) On not Excluding Half the Human in Geography, Professional Geographer 34: 11-23.

ÖKSÜZ, Ahmet Melih (2005) Bölgesel Merkez Olarak Trabzon Kenti Gelişimi: Yeni Ulaşım Olanakları – Kent Makroformu İlişkisi, 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 29. Kolokyumu - Planlamada Yeni Politika ve Stratejiler: Riskler ve Fırsatlar İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü & TMMOB Şehir Plancıları Odası) 170-80.

ÖZDEMİR, Semahat (2005) Karaburun Yarımadası Pratiğinden Planlama Pratiğimize Aktarabileceğimiz, 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 29. Kolokyumu - Planlamada Yeni Politika ve Stratejiler: Riskler ve Fırsatlar İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü & TMMOB Şehir Plancıları Odası) 441-7

ÖZGÜÇ, Nazmiye (1998) Kadınların Coğrafyası (İstanbul: Çanta)

POLAT, Erkan (2005) Kentel Planlamada Güncel Kuramsal Yaklaşımlar ve Stratejiler, 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 29. Kolokyumu - Planlamada Yeni Politika ve Stratejiler: Riskler ve Fırsatlar İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü & TMMOB Şehir Plancıları Odası) 378-90

RADOKI, Carole (1996) Women in the City of Man: Recent Contributions to the Gender and Human Settlements Debate, Gender and Development 1 (Vol.4) 57-60

ROSE, Gillian (1993a) Feminism and Geography: The Limits of Geographical Knowledge (UK: Blackwell, Polity Press)

----- (1993b) Progress in Geography and Gender. Or Something Else, Progress in Human Geography 17/4: 531-7.

SANCAR ÜŞÜR, Serpil (1998) Siyasal Alanda Cinsiyetçilik ve Kadınların Söylemsel Kuşatılmışlığı, 20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek (19-21 Kasım 1997 tarihli sempozyum bildirileri) (der. Oya Çiççi) (Ankara: TODAİE) 531-42.

SANDERCOCK, Lonie & Ann FORSYTH (1992) A Gender Agenda: New Directions for Planning Theory, Journal of the American Planning Association 58 (1) 49-59.

SENNETT, Richard (2002 – orj.1994) Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir (çev. Tuncay Birkan) (İstanbul: Metis)

SHORT, John Rennie (1999) Gender, Space and Power, The Urban Order: An Introduction to Cities, Culture and Power (John Rennie Short) (UK: Blackwell) 307-30.

SİNEMİLLİOĞLU, Mustafa Oğuz (2005) Yerleşme ve Yönetişim Bağlamında Diyarbakır; Bir Yerel Örgütlenme Örneği ve Toplumsal Yaşama Yansımaları, 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 29. Kolokyumu - Planlamada Yeni Politika ve Stratejiler: Riskler ve Fırsatlar İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü & TMMOB Şehir Plancıları Odası) 517-26.

ŞENGÜL, Tarkan (2001) KentSEL Çelişki ve Siyaset (Ankara: Demokrasi Kitaplığı)

TAKMAZ NİŞANCIOĞLU, Şule (1996) Kadınları Düşünen Konut Planlaması, Diğerlerinin Konut Sorunları (der.Emine M. Komut) (Ankara: TMMOB) 81-9.

TEKELİ, İlhan (1980) Kent-Suçluluk ve Şiddet [(1982) Türkiye'de Kentleşme Yazıları (Ankara: Turhan) içinde]

----- (1986) Türkiye’de Kent Planlamasının Kurumsallaşması ve Günümüzdeki Sorunları, 10. Dünya Şehircilik Günü Kolokyumu (İstanbul) [Tekrar basım: Kent Planlaması Konuşmaları – 1991 içinde]

TIVERS, J. (1978) How the Other Half Lives: The Geographical Study of Women, Area 10: 302-6

TOKMAN, L. Yıldız & Ayten ALKAN (2005) Yerel Politika ve Planlamayla Cinsler-arası Eşitlik Bakış Açısının Bütünleştirilmesi: “Yarın için Bugünden” Kampanyası Deneyimi, 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 29. Kolokyumu - Planlamada Yeni Politika ve Stratejiler: Riskler ve Fırsatlar İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü & TMMOB Şehir Planları Odası) 467-78

WEDEL, Heidi (2001) Siyaset ve Cinsiyet: İstanbul Gecekondualarında Kadınların Siyasal Katılımı (çev. Can Kurultay) (İstanbul: Metis)

WEKERLE, G., R. PETERSON & D. MORLEY (ed) (1980) New Space for Women (Boulder, Westview Press Col.)

WERLEN, Benno (1988) Gesellschaft, Handlung und Raum (Stuttgart: Franz Steiner) [İngilizce basım: (1993) Society, Action and Space (tr. Gayna Walls) (London: Routledge)]

WGSIG (Women and Geography Study Group of the Institute of British Geographers) (1984) Geography and Gender: An Introduction to Feminist Geography (London: Hutchinson)

WHITE, Jenny B. (1999) Para ile Akriba: Kentsel Türkiye’de Kadın Emegi (çev. Aksu Bora) (İstanbul: İletişim)

ZELINSKY, W., J. MONK & S. HANSON (1982) Women and Geography: A Review and Prospectus, Progress in Human Geography 6: 317-66.